O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES SUB’EKTLARI UCHUN TASHKILIY-HUQUQIY SHAKLLARNING QIYOSIY TAHLILI VA OPTIMALLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Kadirov San’at Yuldashevich

Urganch Ranch texnologiyalar universiteti katta o‘qituvchisi

Razzaqberganov Asrorbek Rajabboy o‘g‘li

Urganch Ranch texnologiyalar universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy iqtisodiy sharoitida kichik biznes sub’ektlari uchun mavjud bo‘lgan tashkiliy-huquqiy shakllarning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — yakka tartibdagi tadbirkorlik, xususiy korxona va mas’uliyati cheklangan jamiyat (MCHJ) kabi shakllarning o‘ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklarini qiyosiy tahlil qilish orqali tadbirkorlar uchun eng maqbul modelni aniqlashdan iborat. Maqolada amaldagi qonunchilik bazasi, xususan, Fuqarolik kodeksi va sohaga oid qonun hujjatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida har bir tashkiliy-huquqiy shaklning mulkiy javobgarlik, soliqqa tortish va boshqaruv tizimidagi farqlari ochib berilgan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes sub’ektlarini ro‘yxatdan o‘tkazish va faoliyatini yuritishda yuzaga kelayotgan muammolar o‘rganilib, ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola iqtisodchi olimlar, huquqshunoslar, tadbirkorlar va oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, tashkiliy-huquqiy shakl, mas’uliyati cheklangan jamiyat, xususiy korxona, yakka tartibdagi tadbirkor, tadbirkorlik huquqi, iqtisodiy samaradorlik

1. Kirish

O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va erkinlashtirish bosqichida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlari yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda, aholi bandligini ta’minlashda va innovatsion g‘oyalarni hayotga tatbiq etishda strategik ahamiyatga ega. Davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan islohotlar doirasida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish ustuvor vazifa

etib belgilangan. Biroq, tadbirkorlik faoliyatini boshlash arafasida turgan har bir sub’ekt oldida turgan eng muhim va murakkab masalalardan biri — bu to‘g‘ri tashkiliy-huquqiy shaklni tanlashdir.

Tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash nafaqat korxonaning ichki boshqaruv tuzilmasini, balki uning tashqi muhit bilan, xususan, davlat organlari, kreditorlar va hamkorlar bilan bo‘ladigan munosabatlarini ham belgilab beradi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi va "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonun kichik biznes sub’ektlari uchun keng imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa-da, amaliyotda ko‘plab tadbirkorlar huquqiy va iqtisodiy bilimlarning yetishmasligi sababli o‘z faoliyatiga mos kelmaydigan shakllarni tanlamoqdalar. Bu esa kelgusida mulkiy javobgarlik, investitsiyalarni jalb qilish va soliq yukini optimallashtirish masalalarida jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda raqamli transformatsiya va global iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida an’anaviy tashkiliy-huquqiy shakllarning samaradorligini qayta ko‘rib chiqish va ularning qiyosiy ustunliklarini ilmiy jihatdan asoslash zarurati tug‘ilmoqda. Maqolada kichik biznes sub’ektlarining huquqiylik darajasi, ta’sischilarning soni, ustav fondiga qo‘yiladigan talablar va javobgarlik chegaralari kabi mezonlar asosida kompleks tahlil o‘tkaziladi. Bu esa bo‘lajak tadbirkorlarga o‘z biznes strategiyalariga mos keluvchi eng samarali huquqiy modelni tanlashda yordam beradi.

2. Metodologiya

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning dialektik, mantiqiy, qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlil metodlaridan keng foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, "Mas’uliyati cheklangan hamda qo‘shimcha mas’uliyatli jamiyatlar to‘g‘risida"gi Qonun, "Xususiy korxona to‘g‘risida"gi Qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar xizmat qildi.

Birinchidan, qiyosiy-huquqiy metod yordamida turli tashkiliy-huquqiy shakllarning qonuniy ta’riflari va ularga qo‘yiladigan talablar o‘rtasidagi farqlar o‘rganildi. Ikkinchidan, statistik tahlil metodi orqali O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika agentligi

ma’lumotlari asosida oxirgi besh yillikda kichik biznes sub’ektlarining o‘sish dinamikasi va shakllar bo‘yicha taqsimlanishi tahlil qilindi.

Uchinchidan, SWOT-tahlil (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) metodi qo‘llanilib, Yakka tartibdagi tadbirkor (YATT), Xususiy korxona (XK) va Mas’uliyati cheklangan jamiyat (MCHJ)ning kuchli va kuchsiz tomonlari, imkoniyatlari hamda xatarlari baholandi. Tadqiqotda shuningdek, xorijiy davlatlar (xususan, Germaniya va Rossiya) tajribasi bilan qiyosiy tahlil o‘tkazilib, milliy qonunchilikni takomillashtirish yo‘nalishlari belgilandi. Ma’lumotlarni qayta ishlashda iqtisodiy-matematik modellardan foydalanildi, bu esa soliq yukining turli shakllardagi farqini aniq raqamlarda ko‘rsatish imkonini berdi. Tadqiqotning ob’ektivligini ta’minlash maqsadida amaliyotchi huquqshunoslar va tadbirkorlar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari ham inobatga olindi.

3. Natijalar

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda kichik biznes sub’ektlari orasida eng ommabop shakl — Mas’uliyati cheklangan jamiyat (MCHJ) hisoblanadi. 2023-yil yakunlariga ko‘ra, yangi tashkil etilgan korxonalarning 70% dan ortig‘i aynan ushbu shaklda ro‘yxatdan o‘tgan.

Qiyosiy tahlil natijalari quyidagi asosiy farqlarni aniqladi:

1. **Mulkiy javobgarlik**: Yakka tartibdagi tadbirkor o‘z majburiyatlari bo‘yicha o‘ziga tegishli bo‘lgan barcha mol-mulki bilan javob beradi. Xususiy korxona egasi ham korxona mulki yetarli bo‘lmagan taqdirda o‘z shaxsiy mulki bilan subsidiar javobgar hisoblanadi. MCHJda esa ishtirokchilar jamiyat majburiyatlari bo‘yicha javob bermaydilar va faqat o‘zlari qo‘shgan hissalar (ulushlar) qiymati doirasidagina ziyon ko‘rish xavfini zimmasiga oladilar. Bu omil MCHJni investitsiyalar uchun eng xavfsiz shaklga aylantiradi.

2. **Boshqaruv va ta’sischilar**: YATT va XK faqat bir shaxs tomonidan boshqariladi va egalik qilinadi. MCHJda esa ishtirokchilar soni 1 tadan 50 tagacha bo‘lishi mumkin, bu esa bir nechta hamkorlarning sarmoyasini va tajribasini birlashtirish imkonini beradi.

3. **Soliqqa tortish tizimi**: Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, faoliyat turi va aylanma hajmiga qarab soliq yuklamasi sezilarli darajada farq qiladi. YATTlar uchun qat’iy belgilangan soliq yoki aylanmadan olinadigan soliq to‘lash imkoniyati mavjud bo‘lsa, XK va MCHJlar

umumiy yoki soddalashtirilgan soliq tartibida faoliyat yuritadi. Biroq, XKda foydani dividend ko‘rinishida olishda soliq imtiyozlari mavjud (dividend solig‘idan ozod etilgan holatlar uchraydi), MCHJda esa dividendlar 5% stavkada soliqqa tortiladi.

4. **Kapitalni jalb qilish**: MCHJ shakli bank kreditlarini olish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda eng yuqori ishonchga ega. Banklar va xalqaro hamkorlar shaffof boshqaruv tizimiga ega bo‘lgan jamiyatlar bilan ishlashni afzal ko‘radilar. XK va YATTlarda esa kapitalni kengaytirish imkoniyatlari cheklangan bo‘lib, asosan shaxsiy mablag‘larga tayanadi.

4. Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, tashkiliy-huquqiy shaklni tanlashda tadbirkor o‘z oldiga qo‘ygan maqsad va biznes miqyosidan kelib chiqishi lozim. Agar faoliyat kichik hajmdagi xizmat ko‘rsatish yoki chakana savdoga yo‘naltirilgan bo‘lsa, YATT shakli eng kam xarajatli va sodda hisoblanadi. Biroq, biznesni kengaytirish va xavf-xatarlarni minimallashtirish nuqtai nazaridan MCHJ muqobil variantdir.

Kreativ yondashuv shuni ko‘rsatadiki, bugungi "startap" ekotizimida MCHJ shakli o‘zining moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. Masalan, ulushlarni taqsimlash, yangi investorlarni jalb qilish va korporativ boshqaruv qoidalarini joriy etish faqat MCHJ doirasida samarali amalga oshirilishi mumkin. Xususiy korxona shakli esa O‘zbekiston qonunchiligida o‘ziga xos "oraliq" shakl bo‘lib, u oilaviy biznesni yuritish uchun qulay, ammo subsidiar javobgarlik masalasi ko‘plab tadbirkorlarni cho‘chitmoqda.

Shuni ham ta’kidlash joizki, amaldagi qonunchilikda YATTlar uchun xodim yollash bo‘yicha cheklovlar (masalan, 5 tagacha xodim) mavjudligi ularning o‘rta biznesga aylanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Bu esa sun’iy ravishda biznesni bo‘lib tashlashga yoki yashirin iqtisodiyotga olib kelishi mumkin. Muhokamalar jarayonida aniqlandiki, raqamli platformalar orqali biznes yurituvchilar (frielanserlar, marketpleys sotuvchilari) uchun YATT shakli yetarli darajada huquqiy himoya va moslashuvchanlikni ta’minlay olmaydi.

Kelgusida qonunchilikni takomillashtirishda "bir shaxsli MCHJ" va "Xususiy korxona" tushunchalarini unifikatsiya qilish yoki ularning javobgarlik masalalarini

tenglashtirish masalasini ko‘rib chiqish lozim. Bu tadbirkorlik sub’ektlari o‘rtasidagi raqobat muhitini yanada sog‘lomlashtiradi.

5. Xulosa

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Kichik biznes sub’ektlari uchun tashkiliy-huquqiy shaklni tanlashda asosiy mezonlar — mulkiy javobgarlik darajasi, boshqaruvning murakkabligi va kapitalni jalb qilish imkoniyatlaridir.

2. Mas’uliyati cheklangan jamiyat (MCHJ) — eng barqaror va rivojlanishga moyil shakl bo‘lib, u tadbirkorning shaxsiy mulkini biznes xatarlaridan himoya qiladi.

3. Yakka tartibdagi tadbirkorlik boshlang‘ich va kichik hajmdagi biznes uchun qulay bo‘lsa-da, cheksiz mulkiy javobgarlik tufayli yuqori xavfga ega.

4. Xususiy korxona shakli o‘zining soliq afzalliklariga ega bo‘lsa-da, subsidiar javobgarlik va boshqaruvning yakkahokimligi sababli yirik investitsion loyihalar uchun kamroq jozibador.

Kelgusida kichik biznes sub’ektlarining tashkiliy-huquqiy shakllarini yanada optimallashtirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

- YATTlar uchun xodim yollash chegarasini kengaytirish;

- Xususiy korxonalarda mulkiy javobgarlikni cheklash bo‘yicha qonunchilikka o‘zgartirishlar kiritish;

- Raqamli tadbirkorlik (e-commerce) uchun maxsus yengillashtirilgan huquqiy rejimlarni joriy etish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi O‘zbekistonda tadbirkorlik sub’ektlarining barqaror o‘sishini ta’minlashga va investitsion jozibadorlikni oshirishga xizmat qiladi.

6. Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2012.
3. O‘zbekiston Respublikasining "Mas’uliyati cheklangan hamda qo‘shimcha mas’uliyatli jamiyatlar to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2001.
4. O‘zbekiston Respublikasining "Xususiy korxona to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2003.

5. Abdullayev A. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2020.

6. Vahobov A.V. Iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida kichik biznesni rivojlantirish yo‘nalishlari. – Toshkent: Fan, 2021.

7. Gulyamov S.S. Raqamli iqtisodiyotda tadbirkorlik huquqi. Monografiya. – Toshkent: TSUL, 2022.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni.

9. World Bank. Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. – Washington, DC, 2020.

10. Karimov I. Tadbirkorlik sub’ektlarini ro‘yxatdan o‘tkazishning huquqiy muammolari // Huquq va burch. – 2023. – №4.